

Наталія ФІЛІПЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>
e-mail: n.filipenko@khai.edu

Сергій ЛУКАШЕВИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8386-6237>
e-mail: s.lukashevych@khai.edu

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.40>

ЖІНКИ У ВІЙСЬКУ В ІСТОРИЧНОМУ ТА ГЕНДЕРНОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз участі жінок у війську крізь призму історичного розвитку та гендерної трансформації. Розглянуто етапи залучення жіноцтва до військової справи – від давньослов'янських традицій до сучасної повномасштабної війни в Україні. Особливу увагу приділено ролі українських жінок у визвольних змаганнях ХХ століття, зокрема в лавах Українських січових стрільців, підпіллі ОУН та УПА, а також у тилівій і фронтовій діяльності під час Другої світової війни. У фокусі дослідження – гендерна політика Збройних Сил України після 2022 року, коли війна стала каталізатором глибоких інституційних змін. Український досвід представлено як зразковий на міжнародному рівні, зокрема в межах навчальних програм НАТО. Доведено, що участь жінок у військовій сфері є не лише питанням гендерної рівності, а й чинником стратегічної ефективності, стійкості та модернізації сектору безпеки й оборони.

Ключові слова: гендерна рівність; Збройні Сили України; гендерна політика; бойова служба; історія жінок-воїтельок; гендерна інтеграція; міжнародний досвід; жінки на війні, соціальний діалог.

Вступ. У сучасному світі залучення жінок до складу збройних сил набуло статусу не лише невід'ємної, а й стратегічно значущої складової ведення військових операцій на глобальному рівні. Розширення гендерного представництва в армії є логічним відображенням ширших суспільних трансформацій, пов'язаних із фемінізацією публічного простору, де жінки дедалі частіше обіймають провідні позиції та відіграють ключову роль у сфері національної безпеки й оборони. Сьогодні вже не викликає сумнівів, що жінки мають бути рівноправними учасницями військової служби, здатними ефективно виконувати завдання на всіх рівнях – від участі в бойових діях до формування стратегічних рішень.

Якими були рушійні чинники, форми участі та інституційні механізми, що дозволяли жінкам реалізовувати своє право на захист Батьківщини в різні історичні періоди? Як змінювалася ця роль у контексті сучасної України? Саме ці питання стануть предметом нашого наукового дослідження.

Аналізуючи наукові напрацювання

дослідників у галузях історії, права, соціології та гендерних студій, ми переконуємося, що проблема участі жінок у бойових діях посідає стійке місце в академічному дискурсі. Це питання не лише викликає послідовний інтерес наукової спільноти, а й відображає глибші соціокультурні трансформації, пов'язані з переосмисленням ролі жінки в суспільстві, зокрема в контексті війни, безпеки та національного спротиву. Дослідники звертають увагу як на історичні прецеденти жіночої участі у збройних конфліктах, так і на сучасні виклики, пов'язані з інституціоналізацією цієї участі, правовим статусом жінок-військовослужбовиць, а також суспільним сприйняттям їхньої ролі в оборонному секторі. Таким чином, вивчення цього феномену дає змогу не лише відтворити маловідомі сторінки історії, а й осмислити сучасні процеси гендерної інтеграції у сфері національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Однією з вражаючих і водночас найзагадковіших сторінок уявлень про жіночу воєнну активність є образ амазонок – легендарних жінок-воїтельок, які, згідно з античними міфами, не поступалися

чоловікам у силі, витривалості та бойовій майстерності. У героїчному епосі вони фігурують під різними назвами: «мужні жінки», «самажонки» (тобто «самі жінки»), «чоловіконенависниці», «ті, що жали в поясах» – останнє, ймовірно, вказує на характерну бойову екіпіровку, зокрема пояси для зброї. Їхня поява на полі бою описується як раптове й видовищне явище: у коротких спідницях, із пронизливим бойовим криком, вони стрімко атакували ворога, демонструючи виняткову вправність у володінні луком, списом, мечем і бойовою сокирою. За свідченнями античних авторів, амазонки влучно стріляли з лука навіть під час кінного галопу, використовуючи техніку, недоступну багатьом грецьким воїнам [1].

Найдавнішу письмову згадку про амазонок залишив Геродот (V ст. до н.е.), який описував їх як вправних вершниць, що мешкали поблизу річки Танаїс (сучасний Дон), на межі Скіфії. За його розповідями, амазонки, потрапивши в полон до скіфів, не лише втекли, а й уклали союз із колишніми ворогами, заснувавши нове плем'я – сарматів. Саме сарматські жінки, за Геродотом, продовжили воїнські традиції: не виходили заміж, поки не вб'ють ворога, і носили чоловічий одяг [2]. Особливе місце в античній міфології займає історія про Геракла та царицю амазонок Іпполіту. Згідно з переказами, дев'ятим подвигом героя було здобуття її пояса – символу влади та воїнської доблесті. Спочатку Іпполіта добровільно погодилася передати пояс, однак через підступи богині Гери, яка поширила чутки про викрадення, спалахнув збройний конфлікт, у якому цариця загинула. Цей міф не лише підкреслює силу й авторитет жінки-воїна, а й відображає амбівалентне ставлення античного суспільства до жіночої влади – водночас захоплення і страх.

Ці перекази знаходять підтвердження в археологічних дослідженнях. У степах Північного Причорномор'я, зокрема на території сучасної України, виявлено численні курганні поховання скіфських і сарматських жінок зі зброєю – мечами, наконечниками стріл, бойовими сокирами. У деяких випадках на кістках зафіксовано сліди бойових поранень, що свідчить про їхню участь у збройних конфліктах. Наприклад, у кургані біля села Вербка на Миколаївщині археологи виявили поховання молодої жінки зі зброєю, датоване IV століттям до н.е. – один із найяскравіших прикладів реального існування жінок-воїнів у регіоні, який античні автори пов'язували з амазонками [3].

У «Повісті минулих літ» (XI ст.) також згадується про жінок-воїтельок, які щороку залишали свої землі для короткочасного союзу з чоловіками, а згодом поверталися до своєї спільноти, виховуючи лише дівчат. Цей сюжет перегукується з античними міфами, але водночас демонструє глибше розуміння соціальних структур, у яких жінки виступали не лише як берегині, а й як активні захисниці своїх громад [4].

У наступні епохи образ амазонок зазнав трансформацій: від міфологічних істот до символів жіночої емансипації. Вони надихали не лише античних авторів, а й митців епохи Відродження, романтиків XIX століття, а в XX столітті – феміністичні рухи, які переосмислювали амазонок як архетип сильної жінки, здатної чинити опір, боротися за гідність і змінювати уявлення про жіночу роль у суспільстві.

Історія слов'янських народів зберігає численні свідчення про участь жінок у воєнних конфліктах, хоча традиційна історіографія тривалий час залишала ці факти поза увагою. Одним із найдавніших джерел, що підтверджує бойову активність жінок у слов'янських племенах, є свідчення візантійського патріарха Никифора. У своїй «Короткій історії» він, описуючи облогу Константинополя 626 року, згадує про присутність серед загинув у складі аварсько-слов'янського війська жінок-склавинок – представниць ранньослов'янських племен [5]. Цей факт свідчить про те, що участь жінок у збройному спротиві не була винятковою, а становила органічну частину воєнної культури окремих слов'янських спільнот.

Попри те, що писемні джерела Київської Русі зосереджені переважно на чоловічих постатях – князях, дружинниках, воєводах – усна народна творчість зберегла яскраві образи жінок-богатирик. У билинах і думах вони постають не лише як супутниці героїв, а й як самостійні воїтельки, здатні змагатися з чоловіками на рівних. Такі персонажі, як Настасія Микулична (дружина Добрині Микитича), Настасія-королівна (дружина Дуная), Катерина Іванівна (дружина сотника Ставра Годиновича), втілюють не лише фізичну силу, а й стратегічне мислення, відвагу та гідність [6]. Особливо промовистими є сцени змагань зі стрільби з лука, у яких жінки не лише брали участь, а й перемагали князів і богатирів. За легендою, стріла мала пролетіти крізь перстень і влучити в ніж, розділившись на дві частини – завдання, що вимагало виняткової майстерності. Такі епізоди не лише демонструють бойову вправність, а й символізують рівність у гідності та доблесті. Цікаво, що слово «поляниця», яке сьогодні асоціюється переважно з традиційним українським хлібом, у давньоруському фольклорі означало жінку-воїна, що володіла бойовими навичками на рівні з чоловіками. У билинах поляниці постають як «дівчата молодецькі», які бенкетують поруч із князем Володимиром і богатирями. Їхній статус був настільки високим, що навіть такі герої, як Альоша Попович чи Добриня, не наважувалися вступати з ними в поєдинок без крайньої потреби. Ілля Муромець, за переказами, ледь не загинув у двобої з однією з них [7]. Ці образи мають під собою реальне підґрунтя. Археологічні дослідження на території сучасної України, зокрема в Чернігівській області та на Поділлі, виявили поховання жінок із бойовим спорядженням – шаблями, наконечниками стріл, бронзовими дзеркалами, прикрасами. Такі знахідки свідчать не лише про

високий соціальний статус цих жінок, а й про їхню ймовірну участь у військових діях. Деякі дослідники припускають, що ці жінки могли бути частиною дружин або навіть очолювати власні бойові загони, особливо в умовах прикордонної оборони [8].

У середньовічній Європі утвердився ідеал «прекрасної дами» – шляхетної жінки, за прихильність якої змагалися лицарі, втілюючи ідеї куртуазної любові. Проте водночас у різних куточках світу з'являлися або активізувалися реальні жінки-воїтельки, які не лише надихали, а й самі брали участь у збройних конфліктах. Серед них – жінки-вікінги, самурайки Японії, а також легендарна Жанна д'Арк, яка очолила французьке військо у Столітній війні.

Попри своє селянське походження та юний вік, Жанна д'Арк зуміла очолити французьке військо в критичний момент Столітньої війни. Жанна стверджувала, що чує голоси святих, які закликали її врятувати Францію. Завдяки її харизмі, рішучості та стратегічному чуттю, французькі війська здобули низку перемог, зокрема зняли облогу Орлеана у 1429 році – переломний момент у війні проти англійців. Її військова кампанія сприяла коронації дофіна Карла VII в Реймсі, що мало величезне політичне значення. Проте вже наступного року Жанну було захоплено бургундцями й передано англійцям [9]. У 1431 році її засудили за єресь і спалили на вогнищі в Руані. Через майже 500 років, у 1920 році, Католицька церква канонізувала Жанну д'Арк як святу, а Франція визнала її національною героїнею. Її постать стала архетипом жінки, яка не лише порушила гендерні норми свого часу, а й змінила хід історії. Вона надихала митців, письменників і феміністичні рухи, які бачили в ній уособлення жіночої сили, духовної стійкості та політичної волі [10].

Археологічні знахідки на території Скандинавії та суміжних регіонів дедалі частіше підтверджують, що жінки-вікінги не обмежувалися роллю берегинь вогнища. Хоча їм формально заборонялося носити чоловічий одяг, у похованнях жінок археологи виявляють наконечники стріл, бойові сокири, списи – предмети, які традиційно вкладали в могили воїнів. Це свідчить про те, що образи «щитоносиць» з ісландських саг або валькірій зі скандинавської міфології мають під собою реальне підґрунтя. Особливої уваги заслуговує відкриття, зроблене в Бірці (Швеція), де ще в XIX столітті було знайдено поховання високопоставленого воїна з повним бойовим спорядженням. У 2017 році генетичний аналіз решток несподівано виявив, що це була жінка [11].

У Західній Європі прикладом жінки-воїтельки стала Матильда Тосканська (1046–1115) – одна з найвпливовіших постатей Італії XI століття. Вона з юності опанувала військову справу, брала участь у битвах, очолювала війська на боці Папства в

конфліктах з імператорською владою, а згодом, після завершення активної політичної кар'єри, пішла до монастиря. Її постать стала символом жіночої сили, вірності і стратегічного мислення [12].

На Далекому Сході, у феодальній Японії, сформувався феномен онна-бугей – жінок-самураїв, які належали до військової аристократії. Вони вправно володіли нагінатою – традиційною японською зброєю, схожою на глефу, і проходили спеціальну бойову підготовку. У період з XI до XVII століття жінки з самурайських родів неодноразово брали участь у збройних конфліктах, захищаючи свої родини та маєтки. Відомо, що навіть під час ритуального самогубства (дзигаї) вони дотримувалися суворих етичних норм, перев'язуючи щиколотки, аби зберегти гідність після смерті [13]. Серед найвідоміших онна-бугей – Томое Годзен, яка у 1180-х роках служила старшим офіцером у війську Мінамото-но Йосінаки. Її хоробрість, майстерність у бою та стратегічні здібності зробили її легендарною постаттю японської історії. Інша самурайка, Хангаку Годзен, командувала тритисячним загonom і тривалий час успішно протистояла чисельно переважаючому ворогу. Її краса та доблесть настільки вражали супротивників, що навіть після поранення її залишили живою [14].

Попри поширений стереотип про повну відсутність жінок у середовищі Запорозької Січі, історичні джерела, етнографічні записи та усна народна традиція свідчать про значно складнішу й багатовимірну реальність. Хоча офіційно жінкам було заборонено перебувати на території Січі, численні свідчення вказують на їхню присутність у козацькому середовищі – як у тилу, так і на передовій.

Зокрема, видатний дослідник історії козацтва Дмитро Яворницький [15] наприкінці XIX століття записав легенду про жінку на ім'я Настя, яка, переодягнувшись у чоловічий одяг, очолила козацьку ватагу. Вона носила шаровари, шапку, володіла шаблею та командувала загonom, не викликаючи підозр. Лише після її смерті з'ясувалося, що вона була жінкою [16]. Цей сюжет перегукується з європейськими історіями про жінок, які служили в армії під виглядом чоловіків – зокрема, під час Наполеонівських війн або в арміях ранньомодерної доби.

Ще один промовистий приклад – героїчний спротив жінок-фортифікаторок із міста-фортеці Буша на Поділлі. У листопаді 1654 року, під час облоги польським військом під проводом коронного обозного С. Чарнецького, після загибелі більшості чоловіків саме жінки взяли на себе оборону міста. Особливої уваги заслуговує постать Олени (за іншими джерелами – Мар'яни) Зависної, дружини козацького сотника. Коли ворог прорвався до фортеці, вона, не бажаючи потрапити в полон, підірвала пороховий льох, загинувши разом із нападниками. Її вчинок став символом

самопожертви й незламності, а сама Буша – українською Месолонгі, містом героїчного спротиву [17]. Ці приклади не лише розширюють уявлення про жіночу участь у військовій історії України, а й підважують усталене уявлення про виключно чоловічий характер козацького середовища. У прикордонних регіонах, зокрема на Чорномор'ї, жінки мали більше свобод, ніж у багатьох європейських суспільствах того часу. Тут зберігалися традиції активної участі жінок у громадському житті та фізичній підготовці. У народних іграх і змаганнях між юнаками й дівчатами – боротьбі, стрільбі з лука, кінних перегонах – простежуються елементи військової вправності. Перекази про дівчат, які перемагали хлопців у змаганнях, викликаючи не осуд, а захоплення, свідчать про глибоку інтеграцію бойових навичок у жіночу соціалізацію. Це формувало образ жінки не лише як берегині, а й як потенційної захисниці громади.

У роки Першої світової війни (1914–1918) участь жінок у воєнних зусиллях стала помітним явищем у багатьох країнах, що переживали глибокі соціальні трансформації. Українське жіноцтво початку XX століття не залишилося осторонь цих процесів: воно не лише підтримувало національну ідею, а й активно втілювало її в життя через участь у військових, організаційних, медичних та просвітницьких ініціативах. У часи, коли українська державність перебувала під загрозою, жінки стали не лише берегинями родинного вогнища, а й бойовими побратимами, зв'язковими, інструкторками, медиками – і, що найважливіше, рівноправними учасницями визвольної боротьби [18]. З початком війни у Львові, в умовах розпаду імперій і пробудження національних рухів, українські жінки стали рушійною силою у формуванні Легіону Українських січових стрільців (УСС) [19]. Серед них – Олена Степанів, яка увійшла в історію як перша жінка-офіцер у регулярному війську Європи. Разом із Марією Бачинською (Донцовою), Іванною Мурською, Ольгою Левицькою (Басараб), Меланією Балицькою та іншими активістками вона брала участь у наборі добровольців, проводила агітаційну роботу, координувала логістику, медичне забезпечення та інформаційне супроводження. Попри початкову заборону на вступ жінок до бойових підрозділів УСС – з огляду на обмежену чисельність легіону та традиційні уявлення про військову службу – жінки не відступили. Вони пройшли короткий військовий вишкіл і були направлені до різних частин, де виконували як бойові, так і допоміжні завдання. Їхня присутність на фронті мала не лише практичне, а й глибоке символічне значення: вони втілювали ідею рівноправного служіння нації, демонструючи, що боротьба за незалежність – це спільна справа чоловіків і жінок [20].

Жінки винесли на своїх тендітних, але незламних плечах усі тяготи Другої світової війни. Вони не лише підтримували тил, а й стали

повноцінною частиною фронту – фізично, морально, інтелектуально. Їхня участь охоплювала всі сфери: від бойових дій до організації підпілля, від шпиталів до друкарень, від снайперських позицій до штурвалів бойових літаків [21].

У роки війни та в повоєнний період українське жіноцтво знову стало на передовій – цього разу в лавах Української повстанської армії (УПА). Тут жінки не були «допоміжним персоналом» – вони були повноцінними учасницями визвольної боротьби. Вони виконували функції зв'язкових, медиків, розвідниць, організовували підпільні школи, шпиталі, друкарні, забезпечували зв'язок між осередками спротиву. Їхня діяльність вимагала не лише витривалості, а й високого рівня організованості, інтелекту та моральної сили [22]. Однією з найвідоміших постатей стала Галина Дідик (псевдо «Анна», «Молочниця») – зв'язкова Головнокомандувача УПА Романа Шухевича [23]. Її постать стала символом відданості, витримки та інтелектуальної гідності, а її життєвий шлях – прикладом глибокої внутрішньої сили, національної свідомості та жертвності. Народилася 17 квітня 1912 року в селі Шибалин на Тернопільщині, у багатодітній родині, де панували любов до Бога і України. З юних років Галина виявляла активну громадянську позицію: вступила до «Союзу українок», а з 1935 року – до Організації українських націоналістів (ОУН). Її діяльність охоплювала не лише організаційні завдання, а й участь у підпільній боротьбі проти польської влади, а згодом – проти радянського та нацистського режимів. У роки Другої світової війни вона стала референтом підпільного Українського Червоного Хреста, координувала медичну допомогу, забезпечення поранених, організацію шпиталів і зв'язку між осередками спротиву. Як особиста зв'язкова Романа Шухевича, вона неодноразово ризикувала життям, передаючи важливу інформацію, супроводжуючи його в небезпечних поїздках, а в останньому бою Шухевича – була поруч із ним. Відомо, що Шухевич звертався до неї як до рівної – «Друже Галино», і вимагав такого ж ставлення до жінок від усіх старшин. За свою діяльність Галина Дідик була нагороджена Бронзовим (1945) та Срібним (1947) Хрестами заслуги УПА. Її ім'я стало легендою ще за життя, а її слова – моральним дороговказом для поколінь: «Ми – усі вояки УПА і всі підпільники... свідомі, що раніше чи пізніше нам доведеться згинати в боротьбі з брутальною силою. Але запевняю вас – ми не будемо боятися вмирати, бо вмираючи будемо свідомі того, що станемо добрим української землі...». Після війни вона зазнала переслідувань, арештів, заслання, але не зламалася. Останні роки життя провела в Христинівці на Черкащині, де померла 24 грудня 1979 року. Похована в рідних Бережанах, на землі, яку любила і за яку боролася.

На фронтах Другої світової війни українки служили як медики, льотчиці, снайперки, зв'язкові, розвідниці, водійки, топографки, репортерки,

танкістки, артилеристки, піхотинки. Вони діяли в частинах ППО, брали участь у партизанському русі, організовували підпілля. Їхній внесок був неоціненним – і водночас часто замовчуваним. Безпрецедентною подією у світовій історії стала діяльність трьох жіночих авіаційних полків у роки війни: 586-й винищувальний авіапункт (командир – підполковник Тетяна Казарінова); 587-й полк пікіруючих бомбардувальників (до загибелі в 1943 році очолювала майор Марина Раскова); 588-й нічний бомбардувальний полк («Нічні відьми», командир – майор Євдокія Бершанська). Серед льотчиць цих полків були й українки. Наприклад, Катерина Зеленко – уродженка Сумщини, єдина жінка-пілот, яка здійснила повітряний таран у роки війни. Її подвиг 1941 року став символом самопожертви: вона спрямувала свій літак на ворожий бомбардувальник, загинувши разом із ним. Посмертно удостоєна звання Героя Радянського Союзу. За мужність, героїзм і високий професіоналізм 29 льотчиць і штурманок були удостоєні звання Героя Радянського Союзу [24].

Марія Октябрська, уродженка Криму, яка після загибелі чоловіка на фронті продала все майно, щоб купити танк і піти на фронт. Вона особисто керувала танком «Бойова подруга» і брала участь у боях як механік-водій. Загинула в бою 1944 року, посмертно отримала звання Героя Радянського Союзу [25].

Серед снайперок особливо вирізняється українка Людмила Павличенко, уродженка Білої Церкви. Вона стала найуспішнішою жінкою-снайпером в історії: 309 підтверджених знищених ворогів, зокрема 36 ворожих снайперів. Її бойовий шлях пролягав через оборону Одеси та Севастополя. У 1942 році вона стала членкинею радянської делегації до США, де зустрічалася з Елеонорою Рузвельт і виступала перед американською громадськістю, закликаючи до відкриття другого фронту. Її називали «леді Смерть», а її ім'я стало символом жіночої незламності [26].

Ці жінки – не просто героїні. Вони – уособлення сили, гідності та безмежної відданості. Їхній приклад – це не лише історія, а й моральна основа сучасного розуміння рівності, служіння та патріотизму.

У сучасних умовах жінки дедалі активніше інтегруються у військову сферу, демонструючи високий рівень професійної підготовки, лідерських якостей і готовності до виконання найскладніших завдань у лавах Збройних сил. Відповідно до статті 1 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, дискримінацією визнається будь-яке обмеження за ознакою статі, що перешкоджає реалізації прав і свобод жінок на рівні з чоловіками. Україна ратифікувала цю Конвенцію у 1981 році, що зобов'язує державу забезпечувати рівність у всіх сферах, включаючи оборону [27]. Конституція України (ст. 24) гарантує рівність прав жінок і

чоловіків, забороняючи будь-які привілеї чи обмеження за статевою ознакою [28]. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає гендерну рівність як рівний правовий статус і рівні можливості для його реалізації [29].

У сучасному світі дедалі більше країн демонструють ефективні моделі інтеграції жінок до збройних сил, базуючи свою політику на принципах рівного доступу до військових посад, спеціальностей і можливостей кар'єрного зростання. Серед таких держав – Ізраїль, Норвегія, США, Велика Британія, Франція, Швеція, Німеччина, Канада, Австралія, Литва, Нідерланди, Фінляндія, Італія, Південна Корея, Індія, ПАР та інші.

Ізраїль вирізняється однією з найінтегрованіших моделей: жінки становлять близько 50% складу Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) і мають доступ до 92% військових посад. Вони служать у бойових підрозділах, розвідці, командних структурах, що зумовлено постійною безпековою загрозою та потребою в мобілізації всіх ресурсів [30].

Як доводять фахівці [31], що вивчають ці питання, Норвегія з 2015 року запровадила обов'язкову військову службу для всіх громадян, незалежно від статі. Жінки служать у змішаних підрозділах, проходять спільну підготовку з чоловіками, а також мають рівний доступ до командних посад. Армія активно впроваджує гендерно чутливі стандарти, включаючи протидію сексуальним домаганням. Франція має одну з найфемінізованіших армій Європи – понад 22% особового складу становлять жінки. Попри певні обмеження, зокрема в морській піхоті, армія активно впроваджує гендерно нейтральні стандарти.

Канада є прикладом просунутої моделі інклюзивного лідерства. У 2021 році генерал-лейтенант Дженні Каріан очолила сухопутні війська. Військові командири проходять обов'язкове навчання з гендерної рівності. Австралія з 2013 року відкрила для жінок усі бойові підрозділи. Держава підтримує їх через менторські програми та гнучке планування кар'єри. Литва, яка має подібну безпекову ситуацію до України, активно залучає жінок до служби в Національних збройних силах, включаючи міжнародні місії. Південно-Африканська Республіка має понад 30% жінок у Національних силах оборони. З 1990-х років країна впроваджує політику рівності, включаючи гендерне навчання та захист від домагань. НАТО розробив «Політику щодо жінок, миру та безпеки», яка передбачає інтеграцію гендерної перспективи у всі аспекти військової діяльності. Жінки відіграють ключову роль у миротворчих місіях, сприяючи комунікації з місцевим населенням і запобіганню насильству [32].

Однією з визначальних рис сучасного етапу трансформації Збройних Сил України є системне впровадження державної гендерної політики, що

відповідає європейським стандартам і міжнародним зобов'язанням України – зокрема в межах реалізації Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека». Ця політика спрямована на створення безпечного, справедливого та інклюзивного середовища, у якому кожен військовослужбовець – незалежно від статі – має рівні можливості для професійного зростання, служіння державі та реалізації власного потенціалу в умовах взаємної поваги та підтримки [33]. Ще у 2019 році жінки становили близько 15% особового складу ЗСУ, здебільшого обіймаючи посади в медичних, адміністративних і технічних підрозділах. Принциповий зсув відбувся у 2021 році з ухваленням Національного плану дій з реалізації Резолюції 1325, який уперше в регіоні визнав гендерну рівність як складову національної безпеки. Однак справжній перелом настав із початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році: в умовах масової мобілізації та дефіциту людських ресурсів стало очевидним, що ефективність оборони визначається не статтю, а професіоналізмом і готовністю до служби. Це усвідомлення було закріплене на рівні державної політики. У березні 2022 року Міністерство оборони України офіційно дозволило жінкам проходити службу в усіх видах військових формувань – від підрозділів спеціального призначення, артилерії, танкових військ і авіації до морської піхоти, десанту та радіоелектронної боротьби [34]. Жодних гендерних обмежень не передбачено: єдиним критерієм є професійна підготовка та бойова компетентність. Цей крок став безпрецедентним навіть у порівнянні з деякими країнами НАТО, де жінки досі не мають повного доступу до всіх бойових підрозділів. Станом на 1 січня 2025 року у Збройних силах України (ЗСУ) військову службу проходять понад 70 тисяч жінок, 5 500 з яких служать на передовій [35]. З 2023 року в українському законодавстві термін «бойовий військовослужбовець» вживається без гендерної прив'язки – це не лише символічне визнання, а й юридично закріплена реальність [36].

Крім того, Україна стала лідером у сфері міжнародного військового навчання з гендерної тематики. У 2023–2025 роках проведено 12 міждержавних семінарів для військових із країн Східної Європи. Вперше в історії НАТО було організовано спеціалізований тренінг з української гендерної політики для офіцерів із 17 країн. Учасники відзначили, що український досвід у цій сфері перевершує низку західних моделей, особливо в контексті інтеграції жінок у бойові підрозділи та розбудови інституційного захисту від дискримінації [37].

Висновки. Жіноцтво у збройних силах – це не лише про участь у бойових діях, а й про глибоку трансформацію уявлень про роль жінки в суспільстві. Від медсестер і зв'язкових до командирок підрозділів – жінки вносили неocenний внесок у перемоги, підтримку армії

та збереження людяності в умовах війни. Їхній досвід, часто замовчуваний або маргіналізований, є важливою складовою історичної пам'яті. У сучасному світі, де гендерна рівність стає ключовою цінністю, визнання ролі жінок у військовій сфері сприяє переосмисленню традиційних моделей безпеки, лідерства та патріотизму. Український досвід демонструє, що гендерна політика у військовій сфері – це не додаткова опція, а необхідна умова для перемоги, відновлення та сталого розвитку в умовах тривалої війни.

Бібліографічні посилання

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер. з давньогрец. А. О. Білецький ; передм., прим. та покажч. А. О. Білецького ; НАН України, Ін-т археології, Ін-т укр. археографії. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. ISBN 5-12-004040-3.
2. Сармати і амазонки за описами Геродота. SPADOK.ORG.UA. 2018. URL: <https://spadok.org.ua/sarmaty/sarmaty-i-amazonky-za-opysamy-gerodota> – Назва з екрана.
3. Археологічна експедиція нашого вишу знайшла поховання жінки-воїна – амазонки, яку в своїх працях описував Геродот // Запорізький національний університет. Новини. 2018. URL: https://sites.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=44217&lang=ukr
4. Фіалко О.Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях : дис. д-ра іст. наук : 07.00.04 / Ін-т археології НАН України. Київ, 2020. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fialko_Olena/Skifski_amazonky_v_arkheolohichnykh_realiiakh.pdf
5. Nicephorus. Short History / Trans. C. Mango. Washington, D.C. : Dumbarton Oaks, 1990. 208 p.
6. Пономарьов О. І. Жінки-воїни у слов'янській міфології та фольклорі // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2019. Вип. 70. С. 112–123.
7. Українські амазонки, або Про гендерний аспект нашого спротиву // Чорноморські новини. 2019. № 13 (22032). URL: <https://www.chornomorka.com/archive/22032/a-12173.html>
8. Папакін А. Від мирних землеробів до грізних дружинників. 7 фактів про слов'ян-воїнів // Локальна історія. 2025. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/vid-mirnikh-zemlerobiv-do-griznikh-druzhinnikiv-7-faktiv-pro-slovian-voyiniv>
9. Жанна Д'Арк – феноменальна жінка-воїн // EQ App. 2021. URL: <https://eq-ar.com/2021/04/27/joan-of-arc-is-a-phenomenal-woman-warrior-ua/>
10. Pernoud R. Joan of Arc: Her Story / Trans. J. Clin. New York : St. Martin's Press, 1999. 240 p. ISBN 978-0312227304.
11. Hedenstierna-Jonson C., Kjellström A., Zachrisson T. et al. A female Viking warrior confirmed by genomics // American Journal of Physical Anthropology. 2017. Vol. 164, Issue 4. P. 853–860. DOI: 10.1002/ajpa.23308

12. Hay D. The Military Leadership of Matilda of Canossa, 1046–1115. Manchester : Manchester University Press, 2008. 256 p. ISBN 978-0719073582.

13. Turnbull S. Samurai Women 1184–1877. Oxford : Osprey Publishing, 2010. 64 p. (Warrior Series ; 151). ISBN 978-1846039515.

14. Історичні діви-воїтельки, прекрасні та смертоносні // АрміяInform. 2021. URL: armyinform.com.ua

15. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1990. 560 с.

16. Зависна Олена // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%B0_%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0

17. Чи були жінки на Січі – роль жінок у козацькій державі // Телеграф. 2025. URL: <https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2025-02-06/5896810-ofitsyno-ni-a-naspravdi-chi-buli-zhinki-na-zaporozkiy-sichi>

18. Супрунова А. В. Роль жінки в Легіоні Українських січових стрільців // Наукові конференції. 2023. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4422/>

19. Жіноча чота УСС // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%B0_%D1%87%D0%BE%D1%82%D0%B0_%D0%A3%D0%A1%D0%A1
1

20. Байдак М. Втеча і повернення: українки в лавах Січових стрільців // Україна Модерна. 2016. URL: <https://uamoderna.com/md/baidak-women-and-war>

21. Жінки в Другій світовій війні // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8_%D0%B2_%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D1%96%D0%B9_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B9_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96

22. Проект СФУЖО «Друга світова: українські жінки на полі бою, в підпіллі, в окупації та в діаспорі» // Український погляд. 2020. URL: <https://ukrpohliad.org/national-memory/projekt-sfuzho-druga-svitova-ukrayinski-zhinky-na-poli-boyu-v-pidpilli-v-okupatsiyi-ta-v-diaspori.html>

23. Галина // Електронна бібліотека Українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua>

24. Зеленко Катерина Іванівна // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0

25. Марія Октябрська // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%9E%D0%BA%D1%82%D1%8F%D0%B1%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0

26. Людмила Павличенко // Музей жіночої та гендерної історії. 2024. URL: <https://gendermuseum.com/2024/01/%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

27. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/180 від 18 грудня 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 01.12.2025).

28. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. : із змінами і допов. станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 02.12.2025)

29. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2866-iv-3177> (дата звернення: 01.12.2025)

30. Грицанюк В. В. Жінки в системі національної безпеки Ізраїлю: шлях до гендерної рівності // Суспільство та національні інтереси. 2025. № 11 (19). С. 569–577. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/16747>

31. Жиденко А. Жінки у різних арміях світу: досягнення та виклики // Вікна. 2024. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/novyny-ukrayiny/zhinky-u-riznyh-armiyah-svitu-dosyagnennya-ta-vykyky>

32. Жінки в конфлікті: роль жінок у процесах війни та миру // Lviv Herald. 2025. URL: <https://www.lvivherald.com/uk/post/zhinky-v-konflikti-rol-zhynok-u-protsah-viyni-ta-miry>

33. Яворська Л. Що Резолюція 1325 змінила для України: від кар'єри до безпеки // Misto.Media. 2025. URL: <https://misto.media/articles/partnerskattattia/3376-shcho-rezoliutsia-1325-zminyala-dlia-ukrayiny-vid-karyery-do-bezpeky>

34. Міністерство оборони України. Важливо сприяти виконанню міжнародних зобов'язань щодо гендерної рівності в ЗСУ // Офіційний сайт МОУ. 2024. URL: <https://mod.gov.ua/news/minoboroni-vazhливо-spriyati-vikonannnyu-mizhnarodnih-zobov-yazan-shhodo-gendernoyi-rivnosti-v-zsu-nataliya-kalmikova>

35. У Міністерстві оборони розповіли, скільки жінок служать в ЗСУ. Суспільне. Новини. URL: <https://suspilne.media/965741-u-minoboroni-rozpovili-skilki-zinok-sluzat-v-zsu/>

36. Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну // НІСД. – 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu>

37. Путівник гендерної інтеграції у Збройних силах України. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/8/479044_0.pdf

N.Filipenko, S. Lukashevych

Women in the military in a historical and gender context.

Abstract. The article offers a comprehensive analysis of women's participation in the armed forces through the lens of historical development and gender transformation. It explores the stages of women's involvement in military affairs – from ancient Slavic traditions to the ongoing full-scale war in Ukraine. Particular attention is devoted to the role of Ukrainian women in the 20th-century liberation struggles, including their service in the ranks of the Ukrainian Sich Riflemen, the OUN and UPA underground, as well as their contributions on the front lines and in the rear during World War II. The study focuses on the gender policy of the Armed Forces of Ukraine after 2022, when the war became a catalyst for profound institutional change. The Ukrainian experience is presented as

exemplary at the international level, particularly within NATO training programs. The article demonstrates that women's participation in the military sphere is not only a matter of gender equality, but also a factor enhancing the strategic effectiveness, resilience, and modernization of the security and defense sector.

Keywords: gender equality; Armed Forces of Ukraine; gender policy; combat service; history of women warriors; gender integration; international experience; women in war; social dialogue.

Зразок для цитування:

Філіпенко Н., Лукашевич С. Жінки у війську в історичному та гендерному контексті. Пропілеї права та безпеки, 2025. №8. С. 165-172. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.40>.